

*Doctoral Research
Докторантски изследвания*

ПЕДАГОГИКАТА НА СВОБОДНОТО ВРЕМЕ В ПОМОЩ НА ТУРИСТИЧЕСКОТО ЕКСКУРЗОВОДСТВО

Захарий Дечев

Университет „Проф. д-р Асен Златаров“ – Бургас

Резюме. В настоящия текст се разглежда взаимовръзката между две научни области: „Педагогика на свободното време“ и „Туристическо екскурзоводство“. Вникването в характерните им особености откроява тяхната интегративна взаимосвързаност на методологическо равнище. Туристическото екскурзоводство е тясно свързано с организирането на свободното време на хората. Педагогиката на свободното време е в теоретико-емпирична полза на туристическата екскурзоводска дейност при организирането на разнообразни събития и екскурзии. Тези процеси неминуемо влияят и върху педагогиката на свободното време, която има възможността да преосмисля своите цели и да ги адаптира към потребностите на съвременния турист.

Keywords: tourism, guiding, spare time, tourist, guide, postmodernism

При разкриване на същността и концептуалната обоснованост на туристическото екскурзоводство като част от ежедневието на хората първостепенно се открояват неговите педагого-психологически основи и образователно-възпитателни аспекти. Това водещо място се обуславя от голямото теоретико-емпирично значение, което екскурзоводството има при конкретизиране на редица свои концептуални положения, взети от педагогиката, общата и възрастовата психология. Откриваните в туристическото екскурзоводство закономерности за самопознание и самовъзпитание и познаването на възрастовите особености на туристите – деца, младежи и възрастни, с техните желания и мотивация за осъществяване на пътуването, имат пряко значение върху теоретичното изграждане на екскурзоводската практическа дейност. Екскурзоводът е необходимо да притежава множество личностни и професионални качества, за да бъде добър ръководител на свободното време на туристите.

С. Георгиева посочва някои от качествата, които е необходимо да притежава всеки специалист в своята професионална област:

– висок професионализъм;

- познаване на естеството на работата и персонала;
- прогностични умения и умения за поемане на риск;
- много добри комуникативни умения;
- проява на откритост, емпатия и просоциално поведение;
- издръжливост и самоинициатива;
- компетентна работа с персонала – делегиране на права и отговорности;
- оказване на помощ, квалифициране, обективизъм при подбор на персонала и атестиране;
- създаване на добра работна атмосфера – конструктивна и продуктивна (Георгиева, 2012).

Педагогиката има ясна перспективна насоченост в призиването си да подпомага развитието и усъвършенстването както на обществото, така и на отделната личност. Вникването в особеностите на тази сфера от обективната обществена действителност откроява своите интегративни хуманитарно-социални основи. Основно място заемат конструктите образование, възпитание и обучение и закономерностите в целенасоченото формиране на личността. Педагогическата наука е теоретически обоснована като система и в нея са включени различни теории за възпитанието и обучението, за целите, съдържанието, методите и процесите за практическо реализиране на възпитанието и образованието на учащите и др.

Може да се каже, че дешифрирането на промяната на образователната система е свързано с нови цели и декомпозирани от тях задачи, педагогически принципи, форми, управленски стратегии, нови методи, организационни форми, подходи, средства, които са ориентирани към настоящето и бъдещо реализиране на обучаваните в обединена Европа (Георгиева, 2007).

Педагогиката на свободното време е част от педагогическото познание. Тя има за предмет *рационалното използване на свободното време*. В този смисъл може да се говори и за *педагогизиране на свободното време* като неин предмет. В тази дефиниция предметът – рационалното използване на свободното време, следва да се разбира като съзнателни усилия на обществените фактори и на отделната личност за такава организация и самоорганизация на свободното време, при която то има формираща стойност за отделната личност (Попов, 2010).

Екскурзоводството е генерираща възможност и катализатор в опознаването и предаването на културата и историята на обществото и природно-географския ресурс във вид на приемственост и социокултурен опит на хората от едно поколение на друго. Този опит осигурява за отделната личност разностранна качествена познавателна насоченост и самовъзпитание на личностните структури, свързана с неговото научнопознавателно, интелектуално, религиозно, нравствено, културно-естетическо, екологично и пр. развитие. Човек винаги има лично желание да опознае и овладее всичко онова, което е неповторимо и забележително, сътворено в природата или културноисторически

създаденото и натрупано от човечеството през вековете. *Екскурзоводството е обществена дейност*. То се разглежда и като предаване на натрупания социокултурен опит от специално подготвени кадри – екскурзоводите, и усвояването му от пътуващите – туристи, превръщайки го съответно в притежание на отделни индивиди. Предаването на придобития социален опит на всяко следващо младо поколение е необходима предпоставка за развитието на обществото.

Туристическото екскурзоводство, като научнотеоретична обоснованост, разглежда обстойно и цялостно екскурзоводската дейност. Тя е практическа реалност и протича в постоянно движение, реализира се динамично и се осъществява като *процес на взаимодействие* между отделните субекти: екскурзовод и турист. Процесът на взаимодействие е вид социално взаимодействие, което притежава свои характерни черти. То отразява единоедействието между отделните субекти, които са носители на определени социални функции. То е динамична връзка, взаимно влияние, изменение, особен род отношение и контакт между двете лица като социално явление. Това взаимодействие се прецизира и откроява и като промяна на състоянието на единството на теорията и практиката на екскурзоводството, реализиращо се, освен като дейност, и като процес във всички съставлящи я елементи.

Туристическото екскурзоводство е предварително организирана, планирана, системна и съзнателно целенасочена практическа дейност. То е едно от основните общоизвестни средства за социализацията на индивида като личност в обществото. В последните десетилетия се превръща в иманентно присъщо средство за самообразование на отделната личност в обществото. Неговите основни социални функции са свързани единствено и само с подпомагането на индивида да бъде пълноценен член на обществото. Така се приобщава към социокултурната действителност чрез предаване на натрупания през вековете духовнопознавателен опит. Може да се приеме, че то е ориентирано към изискванията на обществото. Движението на хора (малки или големи групи) от едно място на друго в зависимост от мотивация, нагласи и социален статус е, за да срещнат и опознаят нови туристически места, да се запознаят с други жители на селища и т.н., което води до социална промяна на личността. Тези социокултурни аспекти предизвикват персонологична промяна у пътуващия и влияят върху качеството му на живот в обществото. От друга страна, е необходимо преди всичко да се съобразяваме с потребностите и личните желания на пътуващите, здравето и техните интереси като туристи.

Туристическото екскурзоводство има една особено отличителна характеристика и тя е свързана с организирането на свободното време на хората. Практиката на екскурзоводската дейност изисква да се съобразява със свободното време на различните възрасти и категории трудово заети социални слоеве, защото е различно по обем, структура и съдържание съобразно мотивацията им за предприемане на пътуване в дадени туристически дестинации.

За да можем да обосновем защо педагогиката на свободното време може да е в полза на туристическото екскурзоводство, трябва да разгледаме част от нейните задачи.

1. Да предлага научно обосновани препоръки относно рационалното използване на свободното време, включително и към местните административни ръководства за осигуряване на материални предпоставки за провеждане на свободното време.

2. Да спомага за формирането на компетенция у специалисти, които на практика да работят по проблемите на рационалното използване на свободното време. Те трябва:

- да притежават знания (теоретична яснота) относно различните характеристики на свободното време и формите на провеждането му;

- да умеят да прилагат методики за изследване на свободното време и рационалното му използване;

- да формират у подрастващите и у възрастните хора съответната култура за провеждане на свободното време (Попов, 2010).

Според Сн. Кадиева изясняването на характеристиките и особеностите на свободното време в туристическата индустрия като понятие се налага по няколко основни причини.

1. Нарастващото значение на индустрията на свободното време в съвременния свят, която наричат още „**бялата индустрия**“. Тя предлага услуги и стоки, свързани с удовлетворяване на потребностите на хората през свободното им време. Приходите от тази индустрия формират в международен мащаб ежегодно около 15% от brutния социален продукт. Тя създава милиони работни места в своите многобройни сектори – култура, развлечения, спорт, туризъм, рекреация, медии и др.

2. Взаимовръзката на свободното време и туризма и развитието на туристическата индустрия като част от индустрията на свободното време.

3. Променящите се представи на съвременните хора за смисъла на човешкия живот; свързването на качеството на живота с формите и начините за оползотворяване на свободното време.

4. Засиленият интерес от страна на социолози, педагози, икономисти и политици към проблемите на свободното време и към ефекта, който то оказва върху работата, производителността на труда, възпроизводството на работната сила, начина на живот на съвременните хора.

5. Търсене на по-ефективни пътища за оползотворяване на свободното време с цел преодоляване на редица отрицателни явления, които днес съпътстват човешката цивилизация, а именно – престъпност, наркомания, значими заболявания, породени от негативни аспекти на съвременния начин на живот (стрес, обездвижване, сърдечносъдови заболявания, СПИН и др.) (Кадиева, 2012).

Туристическото екскурзоводство, като възможност за практическа реализация, в голяма степен зависи от *свободното време на хората*, което в известна степен стимулира и разрастването на туризма като стопански отрасъл. Л. Анастасова посочва, че туризмът възниква като елитарно занимание за свободното време, прерогатив само на малка група от хора, предимно аристократи, за които пътуванията са били тясно свързани с образование и обогатяване на общата култура (Анастасова, 2004). Естествено е туризмът да изпитва влияния от различни фактори като продукт на обществената и природната среда, който е пряко свързан с местоположението на рекреационно-туристическите ресурси и нивото на туристическите потребности и търсене. Тази установеност предполага нарастването на броя на туристическите пътувания поради отделяното свободно време за възстановяване на психофизическите сили, отдых и почивка на населението. Свободното време е многомерно явление, което се анализира от различни науки като: педагогика, социология, икономика, психология, история, етнография и др. Туристическото екскурзоводство разглежда свободното време в аспекта на рационалното му *използване, организиране и провеждане* от туристите посредством предлаганите екскурзоводски услуги в туристическия бранш. Участието в екскурзия е доброволен акт, мотивираност и няма задължителен характер. То се реализира съобразно свободното време на човека, планираните годишни отпуски и седмична почивка, възрастта на трудово заетите социални слоеве и като контрапункт на работното време.

Организирането или самоорганизирането на свободното време на човека, предприел пътуване до дадени туристически места, може да се разбира и като персонологично съзнателно усилие, което има формираща и аксиологична стойност за отделния индивид. Предварително планираните и предлагани екскурзоводски услуги на туристически пазар отразяват една от обществените възможности и начини за рационално използване и ръководство на свободното време на хората. *Използването на свободното време* за отдых и почивка в годишния платен отпуск чрез екскурзоводски пътувания съществува във взаимовръзка с особеностите на трудовата дейност, възрастта, местоживеенето и социалната осигуреност на тези, които предприемат определено пътуване. Един от типичните проблеми на хората е, че са принудени да провеждат свободното си време не по най-атрактивния начин, а примирявайки се според даденостите и финансовите възможности. В. Кръстева отбелязва, че зависимостта между свободното време и туризма в нашата съвременност показва някои особености, които дават отражение върху екскурзоводската услуга. Първата е, че нарастването на свободното време се придружава от скъсяване на престоя в един и същ туристически обект, а втората – че с повишаване на платежоспособността на туристите се наблюдава намаляване на времето за почивка. Мястото на богатия аристократичен турист се заема от деловия посетител, чието време е точно разчетено. Начинът на живот в трудовото ежедневие се пренася и върху организацията на свободното време (Кръстева, 2011).

Прекарването на свободното време на хората е от изключително значение и предизвиква многоаспектен интерес за немалка част от обществото. Според Л. Попов словосъчетанието *свободно време* съдържа два достатъчно сложни по съдържание термина. От една страна, то е свързано с категорията *време*, доколкото всичко, което вършим, се случва във времето и има времеви измерения. От друга – включва и категорията *свобода*, която също се интерпретира многоаспектно в историята на науката (Попов, 2010).

М. Рибов дефинира целта на свободното време: „Целта на свободното време е да отдалечи хората от трудовите задължения, както и от други ангажименти и отговорности от друго естество, като им предоставя свобода и ги разтоварва от стреса и напрежението, които изпълват съвременния живот“ (Рибов, 2005).

Сн. Кадиева откроява някои основни характеристики и белези на свободното време:

- период от денонощието, седмицата, годината;
- подсистема на бюджета на времето;
- вид дейност/и, доброволно и свободно избрана/избрани от отделния индивид според начина му на живот и лични интереси;
- вид индустрия, предлагаща продукти с цел удовлетворяване на специфични потребности на индивидите през свободното време;
- време за положителен стрес, развлечение, а понякога и за скука и безпокойство;
- свободно състояние на духа;
- време, използвано за отмора, удоволствие, самоизява, творчество и лично удовлетворение (Кадиева, 2012).

Разнообразни са предположенията за смисловата същност на феномена свободно време. Традиционните обяснения гравитират около установяването и фиксирането на ден (дни), в който не се работи. Най-обобщено се перефразира със самото название на свободното време като обществено явление, което в основата си съдържа алтернативна проектираност „преставам да работя“ и „почивам“. Обикновено народното тълкуване на съдържанието на предварително определено време за почивка го определя като „празен ден“, т.е. ден, в който не се върши работа, ден без работа. Съвременното организиране на свободното време на туриста налага друго разбиране, което не го обосновава само като ден, изпразнен от ангажименти и действия, в който само се почива, отморява и има само отдих за тялото. *Свободното време за туриста* е свързано с доброволно избрани дейности и развлечения, към които той проявява интерес и в някакъв смисъл подчинява на този интерес отмората и разтоварването от всекидневните грижи и трудови задължения.

В рекламираните туристически пътувания особено място заемат екскурзиите, които осигуряват добра проектираност и насоченост за ефективно и вълнуващо провеждане на наличното свободното време съобразно личните предпочитания

и желания на потребителите на екскурзоводски услуги. Туристическото екскурзоводство се стреми да опознае свободното време на хората като феномен и като параметри на влияние, за да предложи и препоръча алтернативни и рационални варианти и начини за неговото използване, организиране и провеждане.

Развитието на туристическото екскурзоводство се свързва с действието на разнообразни фактори и влияния, които подпомагат или пречат на неговото практическо реализиране. Специфичните му особености на проявление могат да се разкрият на различни равнища: социално равнище, научно-методическо равнище, равнището на туристическата наука, равнище на туристическата практика и др. Най-високо е социалното равнище, което го разглежда като обществено явление и сфера на човешката дейност. Като явление, то е по-богато и не се проявява стандартно, а многовариативно, въпреки трайните и съществени базисни характеристики. То е област със стратегическо значение за развитието на туризма въобще. Неразривната връзка между туризма, човешкото общество и икономическия прогрес предопределя чисто социалните функции на екскурзоводската дейност и нейните социално-икономически структури.

Туристическата екскурзоводска дейност е необходима на обществото, тъй като преплита формирането на ценностно отношение, съхранение на културно-историческите постижения и старини, предаване на социален опит, свързан с бъдещото обществено развитие. Тя оказва косвено въздействие върху обществото и е невъзможно да се откъсне от него. Тази взаимна обусловеност в социален смисъл по отношение на екскурзоводството е адекватна, когато е съобразена с обективните потребности и действителни проекции в обществото. Като обществено явление си има своята относителна самостоятелност, която обуславя в съвремението ни дълготрайността му. Екскурзоводската практика не може да функционира вън от обществото, а изясняването на тази взаимовръзка и зависимост е необходимо условие за равнищното изясняване на развитието му в теоретично и емпирично отношение.

В туристическото екскурзоводство се отразява педагогическата проектираност като процеси на *неформално предаване и усвояване на обществено-исторически опит* в развитието на човешката личност. От педагого-психологическо гледище задачата за подпомагане на формирането и възпитанието на личността не отстъпва по социална и образователна значимост и важност в екскурзоводската дейност. Изясняването на педагогическите основи при приложението на екскурзоводството, като допълнителни услуги в туристическата практика, с времето придобива все по-широка популярност и като алтернативна, неформална образователна дейност, обслужване, и като тип социална и професионална интеракция в образованието. Екскурзоводството е взаимосвързано с *неформалното образование*, включващо реализирането на образователно-възпитателни дейности извън рамките на училищните институции, регламентирани чрез държавните стандарти, степени и етапи на образование.

Ефектите на глобализацията на икономическия обмен, на културните индустрии хомогенизиращи спецификата на „народната култура“, предизвикват съответна реакция за защита на основата на националната общност (език, вероизповедание, култура), защото се оценяват като разрушаващи. Туристическото екскурзоводство има коцептуално-историческа взаимосвързаност с възпитанието, по-конкретно с патриотичното възпитание като обществен феномен, чрез който се осъществява предаването и усвояването на личностно значим социален опит от обществото. Патриотичното възпитание отвежда самите следовници към родовата и историческата памет, миналото, народа, вярата, традициите, към феноменалната конотация минало – настояще – бъдеще, като част от характеристиките на националния идеал. Генетичното наследство, като „териториален императив“, има доминиращо влияние върху развитието на човека. Родният дом, родното място, родният край предизвикват чувство на истинска душевна родолюбивост и краелюбие, закономерна и емоционална личостна привързаност. Всеки народ има своите свети кътчета и места в родината си, с които изпитва национална гордост и които желае да бъдат популярни в целия свят. Тези родни културно-исторически места често са част от по-известните национални тематично познавателни маршрути и предизвикват любознателността на туристи от други държави, които желаят да ги посетят на място и да ги опознаят. Предприемат се специално организирани индивидуални или групови туристически пътувания и съответно туристическите фирми съставят екскурзии с целенасочена тематика за вътрешен и международен туризъм. Същевременно с това се развиват паралелно и другите процеси, породени от глобализационните тенденции и съвременните характеристики на постмодерното общество. Човекът на ХХІ век е турист, номад – действителен и виртуален, който отдава първостепенно значение на естетическата стойност на посещаваните обекти, и възторгът, удоволствието, наслаждението и преживяването са от особено значение. Характерното за съвременната постмодерна ситуация на обръщане на човека от всекидневие кѐм миналото, историята, старинните вещи като носители на автентичност, която в света на рекламата, на симулакрите, на изгубената реалност е възможна само/предимно чрез изкуството (Сапунджиева, 2005). В този контекст се появи и т. нар. постмодерен културен туризъм, който е успешна бизнес стратегия, защото носи високи приходи на местната икономика, създава нови работни места и развива инфраструктурата. За разлика от традиционния културен туризъм, който е монологичен, постмодерният туризъм е комуникативен, интерактивен, креативен, като включва туриста като участник. Той е свързан с фестивали, артсъбития, пърформанси, инсталации, музика, светлина. Освен с присъствието и изявата на известни хора на изкуството той се свързва с природните дадености, околната среда и т.н. Чрез него се осъществява връзката турист – творец, като хотелът и публичното пространство – читалище, площад, улица, са част от декора и място за диалог, обмен на идеи, бизнес

контакти. Добър пример в това отношение у нас са активностите на община Поморие и община Бургас.¹⁾

За туристическото екскурзоводство е особено важно да се обърне внимание на процесите, свързани с педагогическите понятия като *самообразование*, *самовъзпитание* и *самопознание*. Всяко от тях обозначава особен вид човешка дейност. Самообразованието е едновременно и самовъзпитание и „обучение на самия себе си“, „учене без странична помощ“, придобиване на самостоятелно познание. Това не е затворен, а перманентен процес, при който личността управлява собственото си духовно-нравствено и интелектуално развитие. На първо място, при самовъзпитанието се откроява самостоятелният и индивидуален характер на извършваната дейност и способността на личността да взема решения, да ги реализира съобразно активното си взаимодействие с обществената среда. При екскурзоводското пътуване е налице „интелектуална стимулация“ за личността на пътуващия. Посещението на туристическите обекти и тяхното наблюдение на място и опознаване от посетителя е ориентирано към самостоятелно личностно познание. Това е целенасочена, „осигурена“ възможност за самостоятелно учене и познание от неформален тип, което подпомага интелектуалното израстване на личността. Особено значим и мотивиращ компонент на „интелектуалната стимулация“ е характерът на използвания от екскурзовода научнопознавателен, аналитичен, изпълнен с факти, аналогии, метафори и примери език. Характерът на езиковия стимул корелира с повишаване на интереса на пътуващите към посещаваните туристически ресурси. В съчетание със самовъзпитанието това е нравствено самоусъвършенстване на човека, духовно и културно израстване чрез самостоятелно приобщаване към нравствените ценности и наследените културно-исторически старини.

Свободното време е „вечно“ като социално явление, т.е. то е неотменна характеристика на живота на човека. Това се обуславя от факта, че то е естествената алтернатива на трудово заетото време. Хората винаги са се трудили, независимо кога, къде и в каква сфера. Те винаги са се изправяли пред проблема какво да правят в свободното си време. Туристическото пътуване и посещаването на различни непознати за човека туристически места винаги предизвикват мотивационен интерес. По време на пътуването се създават условия за развитие у туриста на наблюдателност, внимание, въображение, мислене, изследователски процеси, обогатяване на познанията. Създава се и благоприятна обстановка и социална атмосфера за свободно общуване между пътуващите, за споделяне на лични впечатления и емоционални преживявания. Тези процеси неминуемо влияят и върху педагогиката на свободното време, която преосмисля своите цели, осъвременява ги и ги адаптира към потребностите на туриста през XXI век.

БЕЛЕЖКИ

1. <http://www.economynews.bg/постмодерен-културен-туризъм-на-морето-news50061.html>

ЛИТЕРАТУРА

- Анастасова, Л. (2004). *Социология на туризма*. Бургас: Летера, 34.
- Георгиева, С. (2007). Подходите за осмисляне на практически решения в условия на екипна работа (121 – 128). В: *Годишник на РУ*. Русе: 46(6).
- Георгиева, С. (2012). Лидерство и интелигентност – пресечни точки и перспективи, връзка с управленския стил. *Организация и управление на училището и детската градина*, 5, 87 – 98.
- Кадиева, Сн. (2012). *Индустрия на свободното време*. Варна: Наука и икономика.
- Кръстева, В. (2011). *Екскурзоводство*. Бургас: Димант.
- Попов, Л. (2010). *Педагогически аспекти на свободното време*. София: Колбис, 17, 31, 36 – 37.
- Рибов, М. (2005). *Конкурентни стратегии в туризма*. София: Тракия М, 47.
- Сапунджиева, К. (2005) *Педагогическият дискурс на постмодернизма*. София: Веда Словена – ЖГ, 114 – 115.

THE PEDAGOGY OF SPARE TIME AS A HELP IN TOURIST GUIDING

Abstract. This text looks into the relationship between two scientific areas: “The Pedagogy of spare time” and “Tourist guiding”. Understanding their characteristic properties makes their integrative correlation stand out at a methodical level. The tourist guiding is closely related to the organization of people’s spare time. The pedagogy of spare time has a theoretical-empiric use in the tour guiding activity while organizing various events and trips. These processes inevitably affect the pedagogy of spare time which has the opportunity to rethink its goals and adapt them to the needs of the modern tourist.

✉ **Dr. Zahariy Dechev**

Department of Marketing and Tourism
Prof. D-r. Assen Zlatarov University
Bourgas, Bulgaria
E-mail: prkrai_bs@abv.bg